

Антоний Васильевич Мионович
Професор, Доктор исторических наук
Заведующий кафедрой истории Центральной и Восточной Европы
Белостокского университета
г. Белосток, Польша

Антоні Мірановіч

**Прычыны рашэння звароту вуніятаў
у склад праваслаўнай царквы ў Беларусі**

Рашэння сабору Грэка-каталіцкай царквы ў справе аб'яднання вуніятаў з Праваслаўнай царквой пракламаная было ў Полацку 12 лютага 1839 году ў Нядзелю Праваслаўя. Праз 243 гады зноў на беларускіх землях Праваслаўная Царква вярнула сабе дамінуючую пазіцыю. Беларускі народ вярнуўся ў сваёй масе да "старажытнай грэчаскай веры", якую прынялі яго продкі ў X - XII стагоддзі. У праваслаўнай веры заставаліся беларусы у сваёй масе да сярэдзіны XVII стагоддзя, перажываючы мангольскія наезды і праследаванні з боку каталіцкай польска-літоўскай улады. У 1596 годзе беларусам была навязана вунія, якая падпарадкавала іх Ватыкану.

Вунія, якую падтрымлівалі сьвецкія ўлады і каталіцкае духавенства, прывяла да рэлігійных войнаў, казацкіх паўстанняў, а з імі да аслаблення сувязі беларускага насельніцтва з Рэчу Паспалітай, што давяло яе да заняпаду. На пачатку XIX стагоддзя па ўсёй беларуска-літоўскай тэрыторыі, якая аказалася ў межах Расеі, засталіся толькі невялікія групы праваслаўных цэркваў і манастыроў. Дамінаваў пераважна Каталіцкі касцёл і Грэка-каталіцкая царква пасья Замойскага сабору /1720/ ўсё больш набліжалася да лацінізму. Спрыяла гэтаму ліберальная палітыка цара Аляксандра I. Аж да паўстання 1830 г. дзейнічалі без перашкод сэмінарыі і каталіцка-вуніяцкія школы. Захоўвалася тагачасная арганізацыйная структура каталіцкага і вуніяцкага касцёлаў разам з дыяцэзіямі.

На прыняцце рашэння аб аб'яднанні вуніятаў з Праваслаўнай царквой аказала ўплыў некалькі фактараў. Найважнейшым з іх было становішча Грэка-каталіцкай царквы. Вуніяцкае духавенства вучылася ў каталіцкіх сэмінарыях.

Пасады ў царкве аддаваліся выхаванцам каталіцкіх сэмінарыяў, поўнасьцю падпарадкаваных лацінскаму касьцёлу. Тагачасны каталіцкі епіскапат цікавіўся праблемай вуніі толькі на столькі, каб утрымаць кантроль над мясцовым насельніцтвам і духавенствам. Свабода ў інтэрпрэтацыі догмаў веры ўсходняй царквы лацінскім духавенствам і перш за ўсё несур'ёзныя адносіны да традыцыі царквы, сталі прычынай парушэньня прынцыпаў функцыянаваньня грэка-каталіцкай царквы. Вуніятаў надалей трактавалі як пераходную стадыю ад праваслаўя да каталіцызму. Вуніяцкае духавенства ніколі не атрымала роўных правоў з каталіцкім клерам. Кафедры ў вуніяцкай царкве атрымалі толькі тыя людзі, што імкнуліся шляхам паступовых зьменаў наблізіць грэка-каталіцкі абрад да рымска-каталіцкага. Толькі вельмі нязначная частка манастырскага духавенства /базыльянаў/ патрабавала зраўняць іх у правах з каталіцкім духавенствам і захаваць у царкве ўсходнюю абраднасьць. Палітыка іерархіі вуніяцкай царквы прывяла да зьмены ў яго літургіі, абраднасьці і арганізацыйнай сыстэме. У рамках лацінізацыі вуніяцкай царквы былі зліквідаваныя іканастасы, а на іх месца уведзены алтары. Масавыя былі ўведзены ў цэрквах амбоны, манстранцыі, канфэсіялы і органы. Літургічнае адзеньне і абсталяваньне храмаў набліжалася да лацінскіх касьцёлаў.

Найбольшыя зьмены былі зробленыя ў багаслужэньні, шляхам увядзеньня ціхіх малітваў, ціхіх чытаных службаў, а таксама ўведзена культ сьвятых каталіцкага касцёла. Праваслаўныя літургічныя кнігі былі заменены вуніяцкімі. Зьмены ў абраднасьці заключаліся, між іншым, у споведзях, хрышчэнні і ў эўхарыстыі /па каталіцкаму ўзору/. Царкоўна-славянская мова багаслужбы замянялася польскай. Папярэдняю мову пропаведзяў - старабеларускую - таксама паступова выцясняла польская. Значныя зьмены адбыліся ў становішчы праваслаўных цэнтраў на беларуска-літоўскіх землях.

Адміністрацыйны падыход рускага праваслаўнага духавенства, пры адсутнасьці выразнай палітыкі Рускай праваслаўнай царквы да новаанексіраваных да Імпэрыі зямель давяло да шэрагу канфліктаў з духавенствам і веруючымі. Расейскія царкоўныя ўлады дапусьцілі шмат

нетактоўнасьцяў да існуючых манастыроў і парафіяў праз вывазы беларускіх духоўных у глыб Расеі. На іх месца было прыслана расейскае духавенства, якое ня ведала мясцовых беларускіх традыцыяў і становішча праваслаўнага насельніцтва. Беларускія царкоўныя абрады вялікарускае царкоўнае духавенства адкідала як вуніяцкае. Ліквідаваны былі такім чынам ня толькі парафіі, якія на працягу двух стагодзьдзяў змагаліся за захаваньне веры сваіх продкаў, але таксама і мясцовыя традыцыі "закладныя святы", абрады, калядаваньне.

Пры гэтых зьменах дайшло да парушэньня мясцовых сьвятасьцей - памяншэньня рангу культу сьвятых /беларускіх/ і мясцовых царкоўных звычаяў. Пратэст насельніцтва выклікала таксама зьмена, асабліва пасля 1839 года - мовы пропаведзяў з мясцовай /беларускай і ўкраінскай/ на расейскую. Не згаджалася мясцовае духавенства і на ўмяшаньне сьвецкіх уладаў у жыцьцё праваслаўнай царквы. Наступіла абніжэньне пазіцыі і аўтарытэту ранейшых архімандрытаў і пратапопаў. Іх месца занялі расейскія ўладыкі [5, с. 33-38].

Перад 1839 годам грэка-каталіцкая царква аказалася ў цяжкім становішчы і далейшае яе існаваньне стала немагчымым. Перад ёю паўстала альтэрнатыва: або яе поўнасьцю паглыне рымска-каталіцкі касцёл, злацінізаваны і спаліянізаваны, або злучэньне з расейскай праваслаўнай царквой. Разумела гэта і духавенства і веруючыя вуніяцкай царквы.

Нязгода ў поглядах на далейшы лёс сваёй царквы наступіла сярод вуніятаў асабліва пасля паўстаньня 1830 года. Яго ўзнікненне прысьпешыў працэс пераходу вуніятаў у праваслаўе. Разумеў неабходнасьць гэтага і арганізатар аб'яднаўчага сіноду Язэп Сямашка, які стаяў тады у цэнтры спраў грэка-каталіцкай царквы.

Язэп Сямашка нарадзіўся 25 сьнежня 1798 года ў вёсцы Паўлаўка Ліпавецкага павету. Яго бацька, Цімафей Сямашка быў вуніяцкім духоўным. Пачаткі сваёй адукацыі Сямашка здабываў у праваслаўнага дыякана Бачкоўскага, а затым у Няміраўскай гімназіі. У 1816 годзе ён паступіў у Галоўную сэмінарыю ў Вільні [4, с. 15], дзе пасля чатырох гадоў вучобы атрымаў званьне доктара тэалогіі. 21 сьнежня 1820 году ён атрымлівае

рукапалажэньне на духоўнага ад луцка-астрогскага вуніацкага епіскапа Якуба Мартусевіча. Вялікія веды і інтэлектуальная пастава спрыялі таму, што Язэп Сямашка быў выбраны членам кансістара Луцкай дыяцэзіі. У 1822 годзе яго выбіраюць старшынёй гэтага Кансістара і луцкім дэканам. Яшчэ ў тым-жа годзе яго назначаюць прадстаўніком вуніацкага дэпартаменту ў рымска-каталіцкай калегіі ў Пецяярбургу [2, с. 15]. У такім хуткай кар’еры Сямашкі ў вуніацкай царкве рашаючымі сталі яго арганізацыйныя здольнасьці і дасканалая тэалягічная падрыхтоўка, а таксама яго адданасьць дзейнасьці на карысьць паляпшэньня матэрыяльнага і праўнага становішча вуніятаў у Расейскай імперыі.

Яшчэ ў Пецяярбургу паглыбіліся ў Язэпа Сямашкі вынесеныя з дзяцінства сымпатыі да праваслаўя. Яго зачаравала царкоўная архітэктура, жывапіс і сьпеў. Мастацкія ўражаньні не прынеслі яму дагматычных ці арганізацыйных адрозьненьняў царкваў. Сьвядомасьць, што можна іх пазбыцца, стала падставай далейшай дзейнасьці вуніацкага духоўнага. Дапамагло яму ў гэтым пазнаньне ў Пецяярбургу праваслаўнай тэалёгіі і багацьця яе рэлігійных каштоўнасьцей. Пазьней ён пісаў: "Я даўно пераканаўся да праваслаўя ўсходняй царквы і гэта дзякуючы чытаньню і дакладным пошукам, а адначасова я належаў да заходняга касьцёла..." [4, с. 30].

Пачатак дзейнасьці ў напрамку аб’яднаньня вуніятаў з праваслаўнай царквою сустраўся з шэрагам перашкод. Супраць аб’яднаньня выступіла каталіцкае духавенства і значная частка вуніацкага. Неакрэсленую дакладна палітыку ў адносінах да вуніятаў праводзіла іерархія расейскай царквы і царская адміністрацыя. Толькі дзякуючы выключным арганізацыйным здольнасьцям Язэпу Сямашку, удалося стрымаць далейшую лацінізацыю вуніацкай абраднасьці і зацікавіць планам аб’яднаньня сваіх аднаверцаў і важныя пэрсоны ў Маскве і Пецяярбургу [1, с. 866]. Такого роду дзейнасьць ён мог пачаць пасля таго, як у кансісторыі прыняў на сябе ўсе справы зьвязаныя з існаваньнем грэка-каталіцкай царквы ў Расеі.

У 1827 годзе Язэп Сямашка апрацаваў мэмарыял аб стане грэка-

каталіцкай царквы ў Расеі, у якім прааналізаваў гісторыю вуніі і запрапанаваў план аб'яднання вуніятаў з праваслаўнай царквой. Праект атрымаў падтрымку цара Мікалая I. У 1828 годзе былі зробленыя першыя значныя крокі, якія аддзялялі вуніятаў ад католікаў, між іншым, утварэнне незалежнай грэкака-таліцкай калегіі і рэарганізацыя царквы. З чатырох вуніяцкіх дзяцэзіяў былі створаны дзве: беларуская і літоўская [3, 15-36].

У адрозненні ад іерархіі Рускай праваслаўнай царквы Язэп Сямашка паступова ўводзіў змены ў сыстэме кіравання царквой, абрадах, традыцыі і літургіі. Напрыклад, была ўведзена забарона высылкаў вуніятаў у каталіцкую семінарыю ў Вільні, арганізацыя вуніяцкай семінарыі ў Жыровічах, увядзеныя ў асновы вуніяцкага навучання сыстэмы праваслаўнага школьніцтва, зраўнанне ў правах вуніятаў з праваслаўнымі ў школах. Уведзеныя ў 1828-1829 гадох змены давалі да аддзялення вуніяцкай іерархіі ад каталіцкай, арганізавання ўласнага школьніцтва і узросту праваслаўных настрояў сярод духавенства і верных грэка-каталіцкай царквы.

Язэп Сямашка, ведаючы гісторыю ўвядзення вуніі, імкнуўся ўсімі сіламі не дапусціць да насільля пры яе ліквідацыі, ён дасканала разумеў, што аб паставе верных вырашаць іх духоўныя. Таму ён пісаў: "Просты народ стане праваслаўным так хутка, як хутка яго духавенства стане праваслаўным" [4]. Яго ацэнка знайшла пацверджанне ў гісторыі. Вуніяцкія парафіі хутка станавіліся праваслаўнымі, калі перайшлі на "грэцкую веру" іх прыхадзкія сьвятары. Там, дзе сьвятары супраціўляліся прыняццю праваслаўя, даходзіла да пратэстаў і бунтаў. Каб працэс аб'яднання меў больш лагодны характар, асаблівая роля была прыпісана вуніяцкім школам, у першую чаргу семінарыям у Полацку і Жыровічах. Там выходзілі духоўных у духу адзінства веры і культуры з Праваслаўнай царквой.

1829 год прынес дзве значныя падзеі - каранацыя Мікалая I на караля Польшчы і высвячэнне Язэпа Сямашкі на епіскапа. Абодва адыгралі важную ролю ў справе аб'яднання вуніятаў з Праваслаўнай царквой. Праца над падрыхтоўкай аб'яднаўчага сі-ноду была прысьпешаная ў сувязі з пачаткам лістападаўскага паўстання. Яго нэгатыўна асудзіла іерархія вуніяцкай царквы [3,

с. 24]. Сямашка выкарыстаў удзел вуніяцкіх духоўных у паўстанні як прычыну для таго, каб распусціць многія базыльянскія манастыры.

Дацэнхваючы лаяльную паставу епіскапа Язэпа, царскія ўлады выразілі згоду, каб Сямашка быў выбраны ардынарыям літоўскай кафедры. Уваход Сямашкі на гэтую пасаду практычна абазначаў пачатак аб'яднання вунятаў з Праваслаўнай царквой. Важнай перашкодай у гэтым была палітыка новаўтворанай праваслаўнай дыяцэзіі ў Полацку. Епіскап Смарагд, па нацыянальнасці рускі, ня ведаў спецыфікі праваслаўя на Беларусі, а тым больш вуніі. Яго адміністрацыйныя мэтады ліквідацыі вуніі выклікалі шмат пратэстаў мясцовага насельніцтва. Увядзеньне вялікарускага праваслаўя, нішчачы мясцовыя традыцыі, неахвотна прымалася праваслаўнымі ў Полацкай дыяцэзіі. Зноў пачалі адраджацца пракаталіцкія сымпатыі часткі вуніяцкага духавенства. У такім становішчы Сямашка ўнёс прапанову аб падпарадкаваньні вуніяцкай калегіі Сьвяшчэннаму Сіноду Расейскай Праваслаўнай Царквы, а пасля яе адхіленьня 12 мая 1833 года, складае просьбу аб прыняцці вунятаў у склад Праваслаўнай царквы. Адначасова літоўскі епіскапат праводзіць значныя рэформы ў грэка-каталіцкай царкве. Ён ліквідуе права патранату і кцітарства, уводзіць у вуніяцкую царкву праваслаўныя служэбнікі і літургічныя кнігі. У царкву вяртае іканастансы, праваслаўныя прадметы абраду і літургічнае адзеньне.

Каб хутчэй правесці гэтыя зьмены ў жыццё царквы, Язэп Сямашака высьвяціў у студзені 1834 году трох дадатковых епіскапаў: Васіля Лужынскага, Ёзафата Жарскага і Антона Зубко. Сам літоўскі епіскап правёў візытацыю вуніяцкіх цэркваў, каб пераканацца ў адносінах духавенства і верных да яго рэформаў. У час візытацыі ён таксама зьбіраў подпісы духоўных пад дэкларацыяй далучэньня да Праваслаўнай царквы. Праціўнікаў аб'яднання сустракалі рэпрэсіі: 130 дэканаў, нязгодных з рэформамі літоўскага ўладыкі, былі адсунутыя ад пасадаў і пасаджаныя ў манастыры [3, с. 30]. Рэакцыяй на дзейнасьць Сямашкі былі пратэсты верных часткі вуніяцкіх парафій, асабліва на Беласточчыне. Выступленьні адбыліся асабліва там, дзе прыхадзкія сьвятары былі выпускнікамі каталіцкай семінарыі і поўнасьцю спаліянізаваліся,

як гэта было, напрыклад, у 1838 годзе з Антонам Сасноўскім у Кляшчэлях.

1835-36 гады былі пэрыядам далейшых рэформаў у вуніяцкай царкве. Была зьменена арганізацыйная структура, уведзены праваслаўныя літургічныя кнігі, ўнутраныя ўпрыгожаньні вуніяцкіх цэркваў сталі падобнымі да праваслаўных. Нягледзячы на антыбеларускую паставу полацкага епіскапа Смарагда і ўзмоцненай агітацыі каталіцкага духавенства, наступаў таксама ў сьвятароў грэка-каталіцкіх узрост сьвядомасьці. Гэты факт дазволіў Язэпу Сямашку зноў зьвярнуцца да расейскага Сінода Праваслаўнай Царквы пісьмом ад 24 верасьня 1836 году аб дазеле пераходу на праваслаўе. На гэты раз царскія ўлады зарэагавалі хутка. У студзені 1837 году быў выдадзены царскі ўказ аб перадачы ўсіх спраў грэка-каталіцкай царквы пракурору Сінода. Адначасова літоўскі епіскап прыняў зноў візытацыю вуніяцкіх парафій літоўскай і беларускай дьяцэзіі, падрыхтоўваючы духавенства да пераходу на праваслаўе.

Сямашка задаволена сьвярджаў, што ўсе цэрквы літоўскай дьяцэзіі сваім унутраным выглядам нагадваюць цэрквы да 1596 году. Іншае становішча было ў беларускай дьяцэзіі, якой кіраваў мітрапаліт Булгак, непрыхільна настроены да аб'яднаньня. Толькі яго сьмерць у 1838 годзе і замена Васіліем Лужынскім, прыхільнікам аб'яднаньня, падрыхтавала беларускую дьяцэзію да прыняцьця праваслаўя.

3 сакавіка 1838 году Язэп Сямашка стаў старшынёй грэка-вуніяцкай калегіі. З гэтага года ёсьць дакладныя дадзеныя аб адносінах вуніяцкага духавенства да ідэі аб'яднаньня. У літоўскай дьяцэзіі з 1057 духоўных за аб'яднаньне выказалася 760, а ў беларускай з 680 падпісалася 186 [3, с. 34]. Антыправаслаўнае стаўленьне духавенства ў беларускай дьяцэзіі было вынікам неразважнай дзейнасьці епіскапа Смарагда. Каб зьмяніць такое не зусім прызнае становішча, Сямашка на пачатку 1839 года разам з берасьцейскім епіскапам Антонам Зубко едзе ў Полацк і праводзіць шырокую агітацыю за аб'яднаньне. 12 лютага 1839 у Праваслаўную нядзелю сабраўся Сабор, у якім удзельнічалі літоўскі епіскап Язэп Сямашка, полацкі - Васіль

Лужынскі і берасьцейскі - Антон Зубко, 24 вышэйшых духоўных, а таксама былі прадстаўнікі сьвецкай грамадзкасьці. На саборы было пракамавана аб'яднаньне, а дакумэнт гэты падпісалі ўдзельнікі Сабору. Адначасова быў накіраваны ліст да сінода і да цара Мікалая I з просьбай прыняць іх у склад Праваслаўнай Царквы. Да пасланьняў быў далучаны сьпісак 1305 духоўных, якія выказаліся за аб'яднаньне.

25 сакавіка 1839 году Сінод Расейскай Праваслаўнай Царквы выдаў наступнае паведамленьне: "Епіскапаў, духавенства і верных да сёньня грэка-вуніяцкай царквы згодна з правамі і прыкладамі айцоў Царквы прымаем у нашу праваслаўна-каталіцкую усходнюю ўсерасійскую Царкву" [4, с. 51-52].

Грэка-вуніяцкую калегію назвалі літоўска-беларускай і падпарадкавалі яе Сіноду. Узначалі яе павышаны да годнасьці архіепіскапа Язэп Сямашка. Такім чынам адбылося афіцыйнае аб'яднаньне грэка-каталіцкай царквы з праваслаўнай царквой на Беларусі і Літве. /Аднак уніфікацыя ўсіх вуніятаў з праваслаўем працягвалася аж да I сусьветнай вайны/.

Дакумэнт ад 12 лютага 1839 году прынёс глыбокія рэлігійныя і палітычныя перамены. Наступіла афіцыйная ліквідацыя грэка-каталіцкага абраду ў Расеі і ўзрост значэньня Рускай Праваслаўнай царквы на землях далучаных да імперыі.

Пастанова Сінода ў Полацку ліквідавала рэлігійны разлом сярод беларусаў, які быў зроблены ў 1596 г. на берасьцейскім саборы. Паварот вуніятаў у праваслаўе быў паражэньнем палітыкі падпарадкаваньня беларускага і украінскага насельніцтва кіраўніцтву Ватыкану. Увядзеньне вуніі не зьліквідавала Праваслаўнай царквы ў Рэчы Паспалітай. Берасьцейскі сабор давёў толькі да грамадзкіх і рэлігійных канфліктаў, што толькі ў выніку ўсяго гэтага прысьпешыла ўпадак Польскай дзяржавы. Абарона правоў дысыдэнтаў /праваслаўных і пратэстантаў/ сталася прэтэкстам да паздзелаў Польшчы.

Разборы Рэчы Паспалітай стрымалі разьвіцьцё вуніі. Ужо ў пэрыяд чатырохгадовага сойму перадавыя польскія патрыёты зразумелі неабходнасьць зраўнаньня ў правах прыхільнікаў "грэчаскай веры" з іншымі веравызнаньнямі. Палякі нават падумалі аб стварэньні Патрыярхата Праваслаўнай Царквы ў Рэчы

Паспалітай. Упадак Рэчы Паспалітай паставіў вуніятаў перад альтэрнатывай: пераход на каталіцызм, або зварот да веры сваіх продкаў. Становішча вуніяцкай царквы разумелі і яго кіраўнікі. У вызначэньні кірунку выбару памагло вуніяцкай іерархіі зразуменьне факту поўнага падпарадкаваньня - дагматычнага, абрадавага і культавага - Каталіцкаму касьцёлу. Зразуменьне кіраўніцтвам страты ўсходняга характару Грэка-каталіцкай царквы - было першым крокам да паяднаньня з Праваслаўнай царквой. Вуніяцкае беларускае і ўкраінскае грамадства, культурна звязанае з рускім і ўваходзячае ў склад Расейскай імперыі, раней ці пазьней павінна было аказацца ў Праваслаўнай царкве. Моўныя, абрадавыя арганізацыйныя адрозьненні прымусілі Сямашку да эвалюцыйнага пераходу вуніятаў на праваслаўе. Памагала гэтай эвалюцыі некалькі фактараў: частковае дагматычнае адзінства, царкоўна-славянская мова, усходняя сыстэма сьветапоглядаў і маральныя прынцыпы.

Літаратура

1. Ботьяновский, В. Ф. Иосиф Семашко и воссоединение униатов // Исторический вестник. – 1893. –Т. XIV. – с. 866.
2. Киприяновнч, Г. М. Высокопреосвященный Иосиф Семашко, митрополит литовский и виленский. – Вильно, 1894. – с. 15.
3. Петручук, В. Жыцьцё і дзейнасьць Язэпа Сямашкі - мітрапаліта літоўскага і віленскага /1798-1868/. – Беласток, 1988, – с. 14 -36.
4. Семашко, И. Записки митрополита литовского. – Санкт-Петербург, 1893. – с. 15.
5. Mironowicz, A. Kościół prawosławny na ziemiach polskich w XIX i XX wieku. – Białystok, 2005. – с. 33– 38.